

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА СУВ
ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

« Генетика, селекция ва уруғчилик кафедраси

Дон Экинлари селекцияси ва _____ фанидан

Уруғчилик

КУРС ИШИ

Мавзу: _____

Бажазди: Мтигазов И

Текширди: Давиллаев Ф.

САМАРҚАНД

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV XO'JALIGI
VAZIRLIGI
SAMARQAND QISHLOQ XO'JALIK INSTITUTI

Genetika seleksiya va urug'chiligi kafedrası

Donli ekinlari seleksiyasi va urug'chiligi fanidan

Bosqich ishini bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatma

Umurzakov Umar Abdukarimovich

(talabuning ismi va sharifi)

Agronomiya fakulteti

5620400

(yo'nalish kodi)

Yo'nalish

Qishloq xo'jalik ekinlari seleksiyasi va urug'chiligi

Bosqich

4

guruh

405

Ishni bajarishda

Fizak

viloyat

Gallaorol

tumani

xo'jaligi

ma'lumotlaridan foydalanildi

Mundarija

1. Kirish.
2. Seleksiya fanining rivojlanish tarixiy bosqichlari.
3. Shumshoq fuqaroligining davlat rostitva kiritilgan mavlar.
4. Aqpa seleksiyasining yetuklari va davlat rostitva kiritilgan mavlar.
5. Jandar seleksiyasi uchun boshlanovich material.
6. Shoti sistematisasi va kelib chiqishi.
7. Oshkirtirish uchun jeft tamlash prinsiplari.

Kirish

Donli etimlar Özbekiston Respublikasining xalq xojaligida katta iqtisodiy ishlatilish uchun ekanligi va aholining hayotiy ehtiyojlarini qondirishda, chorvachilikni konsentrat va omakta yem, sanoatni uyim sohalarni ham - ish yo bilan ta'minlashda donli etimlar muhim o'rnini egallaydi.

Don yetishtirishni rivojlantirish, mamlakat aholisi, xalq xojaligining doniya bo'lgan talabini respublikada yetishtirilgan don hosili hisobiga qondirish burchi bu qator amaliy ishlar bajarilishi, fermerlar, fermerlar qabul qilindi.

Özbekiston Respublikasi Mustaqillikka erishgandan keyin etim maydonlari tarkibida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Asosiy etim yo'ri harida yem - oshak

ekin maydonlari qisqartirildi va boshqali don ekinlari maydonlari keskin oshirildi.

Respublikamizda 4,3 mln gektar sugoriladigan, 730 ming gektar hali ekin maydonlari bor.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan keyin boshqali don va boshqa donli ekinlarning hosildorligi yildan yilga o'tib bormoqda. Boshqali don ekinlarning hosildorligi sugoriladigan yerlarda 1992-1994-yillarda 22,4 s/ha, 2004-yili 41 s/ha yetdi. Hozir kunda bu kassatlash 45-47 s/ha atrofida tashkil etmoqda. Hosildorlikning o'tishi hammasi donli ekinlar boyicha kuzatilmoqda.

Ma'mulakatimizning donga bo'lgan bu yillik ehtiyoji 6,0 - 6,5 mln tonna tashkil etadi, Respublika mamlakat sugoriladigan maydonlarida to-

Sho'g'li don ekinlari ekiladi-
gan maydonlarda, hozirgi
kunda tormoq ekstensiv
rivojlanishdan intensiv rivoj-
lanish boshqiruv o'tadi.

Jalla o'zida yangi davr-yuk-
saliq davri boshlanmoqda. Bu
davrdan jalla yetishtirishni
kopaytirish asosan hosildorlik-
ni oshirish maqsadida amalga
oshiriladi. Don yetishtirish-
ning har yili barqarorligini
ta'minlash va uning sifatini
oshirish maqsadida tubrot-
ning noqulay ta'sirlariga
etidamli mavlarni keng
jori etish asosiy maqsad
hisoblanadi.

Keyingi yillarda respublika-
ning tuproqi unumdor, suv
bilan ta'minlangan, qulay iqlim
maydonlarida Rossiyadan keladigan inten-
siv mavlarning jori etilishi
hosildorlikni keskin oshiradi,

Or ahamiyati jihatidan jalla-
chilik tarmoqlarda amalda
ostirilgan shokatlarning ussij
omullaridan biri bo'lib.

Lekin respublikani suv bilan
kam ta'minlanvan, shokatlan
issij iqlimli yor maydonlari
sharoitida 1 tunda maydon-
lar respublika umumiy jalla-
maydonlarining 60% dan ortiq-
ni tashkil etib, Sirojaryo, Jiz-
zax, Qashgariyo, Samarqand,
Xorazm, Surxonaryo viloyat-
lari hamda Qorqulpoiston
Respublikasiga (hori keladi)
chetdan kelirilgan boshqali
olon shoklari navlaridan
konda tutilgan natijalariga
erishila olmayadi. Ushbu
maydonlarda respublikada
yuritilgan, tashqi mahit-
ning noqulay sharoitlariga
ohidamli mavalliy navlar
maydonini tengay hess to, ulan-
ning urugchilik frimini

Seleksiya fanining rivojlanish tarixiy bosqichlari

Har bir zamon otami va ajdodlarining
Evolyutsiyasi natijasida taxminan
50 ming yil oldin vujudga kel-
gan. U davrda odamlar ovlash
bilan yoki quruvchi holida o'sib
turgan o'simliklarining mevasi,
uzumlarini, idda va tuxumlar-
ini kabi iste'mol qilib yasha-
gan. Ushbu davr paleolit
(erta tash) usri deb ataladi.
Neolit (kechki tash) usrida odam-
lar ovqat pishirish, idish tayyor-
lash, marta foydalanishni o'rganish.
Ushbu davrda taxminan 9-11
ming yil oldin hayvonlarining
o'simliklarini koraklash bosh-
langan. 7 ming yilgacha davom
etgan. Ushbu davrda barcha
bo'lib makkajo'xori, makkajo'xori-
tuygan shu gatorida: donli
ekinlar - arpa, bug'doy, tariq,
joxori, sholi (Osiyo va Yevropa-
da), unidan keyin dehqonlik

lolar, sabravor ekinlari, toqali, il-
diz mevali, moyli, mevali osimlik-
lar madaniylashtirilgan. Bunda
odamlar tomonidan eng yirik yax-
shi tamli va yuqori hosilli osim-
liklar urug'i, mevasi tanlanagan.

Madaniylashtirish natijasida
osimliklarining belgi va xususiy-
yatlari farq qila boshlagan:
baland, past, orta boylu osimlik-
lar, yirik urug'lar, shirin meva-
lar, tez va tekis urug'chun-
lik, tokimastik va boshqalar.

Orta osimliklar jüdra osimlikleri ma-
mudidan odatda III - IV asrlar-
dan beri shilib kelimay-
da. XIX asrning oxirlariga
qadara usulning Afriqa - Uzoq
qosiprium xarabasiim turimmo
"jüdra" deb ataladigan kenja
turulari shilib kelimay. Fayrat
1384 yil 300 yekter maydoniga
king, klevlendir, Russel de-
yan terpishar maylari eki-
la boshlarnadi va shundan
beri "jüdra" örnüni amalga

navtari egallaydi.

XV asrda yangi dunyo ochitishi bilan jahonda yangi o'simlik va hayvonat turatlari paydo bo'lib barcha qit'alarida tarqaladi.

Bular qizilning turlari, kumushboz, kartoshka pomidor, bolalar, gulampir va boshqalar, bulalar hammasi seleksiyani paydo bo'lishi va rivojlanishiga olib keldi.

Seleksiyani rivojlantirish bosqichlari quyidagilarga ajratish mumkin:

1. Qadimgi (sodda + primitiv) seleksiya
2. Xalq seleksiyasi
3. Sanoat seleksiyasi
4. Ilmiy seleksiya.

Qadimgi seleksiya. Hoj ot-mishra odamlar yovvoyi o'simliklar orasidan ko'p va sifatli hosil beradigan, bulalarini mos o'simliklarni ajratib olib foydalanaydilar faqat, lekin

Yumshoq tujdoynino davlat reestriga kiritilgan navlari

Hozirgi vaqtda tujdoy seleksiyasi bilan
O'zbekistonda sug'oriladigan yerlar-
da g'alla va dukhakti o'simlik-
lar ilmiy tadqiqot instituti
va uning G'allaorol filiali,
O'zbekiston o'simlikshunoslik ilmiy
tekshurish instituti, Samarqand
Qishloq xo'jalik instituti, "Don"
agrofirma shirkatlarida. Bu
ilmiy muassasalarda ko'p miq-
dorda kuzgi yumshoq tujdoy
va kuzgi qattiq tujdoy
navlari yaratilgan. Lekin Res-
publikamizda yaratilgan navlar
yuzori hosildorligi va xosli-
nini sifati va uyrim kasallik-
lariga chidamligi bo'yicha
kattik javob bermasligi sabab-
li O'zbekistonda ko'p miq-
dorda hojydan keltiril-
gan navlar ekilmogda.

Özbekiston hududlarida rayonlashirilgan va Davlat reestriga kiritilgan bugdoy navlari.

kurzi yumshoq bugdoy navlari:

№	Navlarning nomi	Davlat reestriga kiritilgan yili	Qayerda yaratilgan.
1	Yekun 134	1983	Özbekiston Don IIB
2	Dobraya	1997	Özb. O'simlikshunoslik IIT
3	Zumrati	2001	Özbekiston Don IIB
4	Kok bulak	2001	- II -
5	Majon	1996	- II -
6	Oy bugdoy	1993	- II -
7	Sanzar 11	1999	Özbekiston donchilik IITB
8	Sanzar 6	1991	Özbekiston Don IIB
9	Terpishar	1980	- II -
10	Uzunli bugdoy	1985	Özb. O's II IIT
11	Koslov (Sanzar)	1996	Özbekiston Don IIB
12	Sentosh	1995	- II -
13	Ulugbek 600	1997	Özb. Sam QX? Don uyusht
14	Sheridor	1990	Özb. Sam QX?
15	Demetra	1999	Rossiya krasnodar gix IIT
16	Kupara	1999	- II -
17	Knyazina	2000	- II -
18	Koshka	2000	- II -
19	Polovchanka	1999	- II -
20	Shifanka	1998	- II -

21	'Imanka	2000	Rossiya Krasnodar q'lx ITI
22	Krasnodopoklyay 2105	1980	Krasnodopad dav. sel, st
23	Intensivnaya	1981	Qizqiriston deb, ITI
24	Multanar	1949	Fransiya "Deleplank" fo
25	Triboz	2000	- II -
26	Suasson	1900	- II -
27	PK - Kater	1900	Vengriya "Babolna" fo
28	NPB - 16	1949	- II -

Mahori yumshog' bug'doy navlari

29	Giza 163	1947	Egipt (MSZ)
30	Giza 164	1947	- II -
31	Suds - 1	1947	- II -
32	Suds - 2	1947	- II -
33	Suda - 8	1947	- II -
34	Suda - 69	1947	- II -
35	Surdak 5088	1942	Tojikiston q'lx ITI
36	Nvoduz	1947	Fransiya "Deleplank" fo
37	Tetraduz	1947	- II -

Kuzgi g'et'lig' bug'doy navlari.

38	Alt. karad'vor ku	1947	Sub. ismlikshunoslik ITI
39	Karlik 25	2000	- II -
40	Leukuzum 3	1975	Uzbekiston don IIB
41	Leukuzum 21	2000	Rossiya Krasnodar q'lx ITI
42	Murward	1998	Uzbekiston don IIB
43	Markuz 3	2000	- II -

Tavdar seleksiyasi uchun boshlanqich material.

Tavdar seleksiyasi usoy yillar davomida o'qovchilarning ma'ruziy, boshlanqich material ushida o'tkazilgan. Natijasi ra'ishatda usoban xopalik jihatidan yomruqli ma'kulliy narlar kumuda xopiy sumarda narlarimni populyatsiyalar, ya'ni yatar yillar davomida ma'kulliy va ma'kulliy sharoitga ma'kulliy yan narlar bilan o'qovchilarning populyatsiyasi ushida kumuda to'rolan to'zi farqlashotir foydalanilgan.

Nar shakllan kumuda yuq-lik yotirgatchi narlar sifatida musol qilib kumuda, Yeliseevskaya, Petross jatlari uz- ma' qilib ma'mkin.

Tavdar seleksiyasida muaf foydalanilgan erishkida ~~VR~~ muaf jukon kolleksiyasi, unu roli katta, unu tarkibida bu

ekinnung has xit nur, shakt va
kuzlarinnu 3000ya yavon numu-
nalari munjul. Vkr da kollu-
sion material bilan otkuslu-
yotgan selekcion genetik izla-
rushlar kerakli kelyi va usul-
siyatli nurlarni yaratish uchun
toshkancha materialni va
seleksiya usulini hozir va
amoy farlab olisla imperi-
yutni kichiradi.

Tavdazinnu intensiv kpdngi nar-
larnu yaratishda sumarak usul
transgressiv seleksiya tolgan-
lay sababli, kerakli kelyi
va usulsiyatli donozlarni
sanchukub otkuzisla va kuzlash,
zaru.

Gayori kasilli nurlarni yaratish
uchun kop sanchi mahsulitor
poyali donozlar kuzisla, ura-
kovskaya 60 kubi yerk donli,
1000 doninnu usuni 1092
dan ziyat, boshqaranda do-
ninnu sanch kop. (Sanchasla,

Sholi sistematikasi va kelib chiqishi

Sholi Monocotyledones sinfi, Poaceae (Gramineae) toshqindoshlar oilasiga mansub. Sholi (*Oryza*) Turkumiga 28 tur kiritilgan, ulardan ikkitasi *O. sativa* va *O. glaberrima*. Sholi ikkilik foydalaniladi. Sholinimo eng ko'p tarqalgan tur. *O. sativa*. Bu tur navlari Janubiy Sharqiy Osiyo, Hind Sharq, Yevropa, Afrika, Amerika va Avstraliyada o'stiriladi. Sholinimo *O. glaberrima* turi asosan Afrikada tarqalgan. Ular hamma turdagi yashovchi simlitlar. Shunday bo'lsa ham ayrim joylarda maxalliy sholi tomonidan barcha sifatida foydalaniladi.

O. sativa turi ikki kenja turga bo'linadi: *O. sativa* ssp. *brevis* va *O. sativa* ssp. *communis* (Y.G. Gushkin bo'yicha).

Indoneziya va Filippinda tarqat-
gan.

Sholning ussiq madaniy sath va
turining vakari janubiy - sharqiy
Hindiston va janubiy - sharqiy Xitoy
hisoblanadi.

Sholi etni ta'birida eramizgacha
35 ming yil mavjud bo'lgan Hind
va Xitoy yadriy janubiyda
estetik o'zlasdi. Hindistonning

sholi o'z ta'birida Osiyoda va dunyo
u yerdan etni tarqatishi va
sharqiy yevropada o'zlasdi. Kuban
daryo vodiylarida katta kolonizatsiya
dovrlarida 18 asrning o'rtalarida
etna boshlanadi. Ikkinchi et-
na sholining turi O, yla-
bermaning keltirib chiqish murakkab
holat tuzat. Afrika hisoblanadi.

Ushbu va rasmlarini nusxasizlik-
rivi qurub sholning ichki va
ajratiladi.

Yapon tipidagi sholi - issiq
va miqdori iflimi hindud-
larida shiladi.

Seleksiya uchun juft tanlash prinsiplari

Seleksiya ishini boshlashdan oldin
seleksioner geymlar va maymunlar
manofiq geymi ismliklari va
shu geymi bilan chertish-
tush ko'rsatuvini aniqla-
shi kerak ya'ni ota ona
juftlari tanlash lozim.

Tözi tanlab olingan ota-
ona juftlaridan seleksiya
ishini davom ettirish, ya'ni
manofiq geymi bo'lib.

Seleksiya ishida duragay-
lash uchun ota-onalar juft-
lari tanlashning ko'p usul-
lari mavjud, ulardan
Quyidagilari katta aha-
miyatga ega:

1. Ekotopik - geografik usul-
da juft tanlash;
2. Xojalik - biologik bel-
gi va xususiyatlarining

harakter (majmua sifat) qarab juft
tanlash.

3. Ayrim ayrimlikni harakterining
daroimiyatiga qarab juft tan-
lash.

4. Kasallik va amarkamandlik
largu shakllariga qarab
juft tanlash.

5. Chaqirish kombinatsion
qobiliyatlariga qarab juft
tanlash va boshqa usullar.

1. Ekologik - geografik asosida juft
tanlash usuli.

N. I. Vantov
ishlab chiqgan, bilan amalda
birinchi kishi I. V. Michurin
tomonidan yollanilgan. Bu
usul shaxsni usullarini, o'sim-
lik narxini va shakllari nazd
dunyo natijalarini har bir tan-
lanish va dunyo tanlash ki-
sasi shakllanadilar va shu
tiprog - yilim shaxsini musta-
shakillar. Natijada har bir ekologik
- geografik shaxsning o'sim
o'simlik shakllari natijasi ta-
lafi.

2. Hosildorlik elementlariga qarab ota-ona juftlarini tanlash.

Hosildorlik kip jihatidan o'simlikning maqsuldorligiga bog'liq. Maqsuldorlik (o'taucha fir o'simlikning hosili) va narxbahola o'simliklarining tiplari, boshqalarotadi, donlar miqdori donning yuki narxining yuquligi va boshqalar bilan belgilanadi.

3. Rivojlanish fazalarining davomiyligiga qarab ota-ona juftlarini tanlash. usuli ayrim ayrim tepishlar narxlar yaratishda qo'llaniladi. Tepishlar narxlar dar tomonlarida utkurayotgan bo'ladi.

4. Vegetatsiya davri bir ul to'rtta etnat to'rtta, lekin ayrim miqdarda fazalararo davrlar uzun ushuni tuzilishi to'rtta narxlarini cha-tilib, ularning eng yuquligi to'rtta bir o'rtanmora belushish va shu to'rtta tepishlar narxlar yaratish mumkin.

Хўжалик иқлим шароити хақида маълумот

I-жадвал

Ойлар	Хаво ҳарорати, °С	Ёғингарчилик мм
Январ	-1,1	64
Феврал	1,7	51
Март	8,0	72
Апрел	15,0	65
Май	20,9	37
Июн	26,2	12
Июл	28,5	4
Август	26,8	1
Сентябр	21,0	4
Октябр	13,8	27
Ноябр	7,0	42
Декабр	2,0	46
<i>Йил ўртача</i>	<i>14,2</i>	<i>425</i>

Хўжалик экин майдонларининг агрохимиквий тавсифи

2-сентябр

№	Қатламлар см	Тўлғу	Экин ташқилат				Характерчаи ташқилат			
			N	P	K	%	NO	P ₂ O ₅	K ₂ O	мг/кг
1	0-20	1,23	0,08	0,17	2,36	8,6	14,6	400,4		
2	20-40	0,74	0,05	0,15	2,26	7,5	5,2	267,7		
3	40-60	0,5	0,04	0,12	2,17	6,8	3,8	120,5		
	Үтрача	0,82	0,056	0,146	2,26	7,6	7,77	279,5		

Юмшок ва каттик бутдойнинг энш сифатларига кўйиладиган талаблар

Бутдой тури	сиф	тозаллиги, %	бошқа ўсимлик уруғи аралашмаси, дона/1 кг уруғда		унувчанлиги %
			Қолмаси	Басона ўлар уруғи	
Юмшок бутдой	1	99	10	5	95
	2	98	40	20	92
	3	97	200	70	90
Каттик бутдой	1	99	10	5	90
	2	98	40	20	87
	3	97	200	70	85

Бошок заглиби бүйича классификацияси

Бошок	10 см бошок ўзатида жойланган бошоқчалар сони	
	Юмшок бугдой	Каттик бугдой
спірак	17	25
ўртача зич	17-22	22-28
зич	23	29
жуда зич	28	29 дан зиёд

**Уруғчелик хужалиқларида дон экинларининг навдор уруғ миқлори ва уруғлик майдонига бўлган талабни
хисоблаган**

Нав	Нав өлچөшү күлөтү (г/га)	Уруғчелик хужалиқларининг майдони			Экин мөдди (га/г)	Уруққа бўлган талаб		Хосилдорлик		2-перпозитив билан бәт майдон, га	1-перпозитив билан бәт майдон, га	1-перпозитив билан бәт майдон, га	3-перпозитив билан бәт майдон, га	4-перпозитив билан бәт майдон, га
		Жами, га	шундан уруғлик участкаси	Жами, га		п/га	т/га							
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Ulugbul 600	5	5	2	2	2	2,25	20	11,25	160	65%	7	3	1	2

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulkarimov D. T.
« Donli ekinlar seleksiyasi
va urugchiligi »
Toshkent - 2010 yil
2. Abdulkarimov D. T.
« Qishloq xojalik ekinlari selek-
siyasi va urugchiligi »
Toshkent - 2000 yil
3. Abdulkarimov D. T.
« Dala ekinlari xususiy seleksiyasi »
Toshkent - 2007 yil
4. Abdulkarimov D. T. Safarov
Ostonagulov T. E.
« Dala ekinlari seleksiyasi, urugchi-
ligi va genetik asoslari »
Toshkent - 1989 yil
5. Abdulkarimov D. T. Goryeliyev
L. P.
« Dehqonchilik asoslari
va yun xushak yetishtirish »
Toshkent - 1987 yil.